

SOCIOLINGÜÍSTICA

Lingua Galega e Literatura II

*Por mirar as cedeiras como botan frov,
amiga, namorado vou!*

*Por min o galego terá
mil primaveras máis!*

TEMA 1. Estereotipos e prexuízos lingüísticos: a súa repercusión nos usos.

A función esencial dunha lingua é a de servir como medio de comunicación entre os membros dunha comunidade e pode concretarse (ou non) noutras máis específicas: función de identidade, familiar, laboral, local, institucional, cultural e internacional.

A **convivencia lingüística** é a situación máis habitual dado que as preto de 7.000 linguas coñecidas repártense nuns 200 Estados existentes, mais raramente esta convivencia é pacífica:

- Nuns casos o poder político e económico impón a súa lingua oficial provocando a desaparición da lingua autóctona (o caso do latín en Gallaecia). É o que coñecemos como **substitución lingüística**.

- Noutros casos as dúas linguas conviven, aínda que con usos distintos: unha convértese en hexemónica (tamén chamada lingua A, **lingua dominante** ou lingua de cultura) e desenvolve as funcións socialmente relevantes (institucional, cultural, internacional) e a outra convértese en **lingua minorizada** (tamén chamada lingua B, dominada ou idioma cuberto) e o seu uso fica progresivamente restrinxido a ámbitos orais, coloquiais, etc. Neste caso falamos de **convivencia diglósica** e prodúcese un conflito entre as dúas linguas. No caso da comunidade lingüística galega a convivencia diglósica véñse producindo desde o século XV.

O **conflito lingüístico** non é máis que o reflexo das tensións sociolingüísticas que se producen entre as dúas linguas desde o momento en que a lingua dominada pretende recuperar os ámbitos dos que foi desposuída pola dominante.

A resolución do conflito só pode ser a **substitución lingüística** da Lingua B pola Lingua A, ou a plena **normalización lingüística**, isto é, coa recuperación pola primeira dos ámbitos de uso que lle foron arrebatados pola segunda, para o que é necesaria a **lealdade lingüística** e o compromiso activo dos falantes así como a implicación no proceso dos poderes públicos e das institucións culturais e económicas.

Un dos moitos obstáculos no camiño da normalización é a vixencia de determinados **estereotipos e prexuízos lingüísticos** que pretenden transmitir a idea de que a lingua minorizada (o galego no noso caso) non é tan válida para o desenvolvemento como a hexemónica: é propia do mundo rural, non serve para falar das ciencias, non serve fóra do territorio, o galego normativo é "inventado"...

Tamén hai quen supón que se pode dar un **bilingüismo harmónico** entre as dúas linguas, isto é, unha convivencia pacífica na que cada quen fale o que lle apeteza e domine ben os dous idiomas, solución utópica que atenta contra o principio de **economía lingüística** e que acabaría en realidade conducindo á substitución.

TEMA 2. Historia da normativización: a construción da variedade estándar. Interferencias e desviacións da norma.

Todas as linguas presentan unha forte tendencia á diversidade, especialmente no plano oral. A existencia dunha variedade estándar -a que se usa nos ámbitos formais, a que se describe nas gramáticas- contribúe a frear esa dispersión.

A construción da variedade estándar é o que se coñece co nome de **normativización lingüística**: fixación dunha ortografía, unha gramática e un dicionario que sirvan de modelos cultos a imitar.

A maioría das linguas románicas fixeron este labor durante a Idade Media, cando o galego comezara xa a sufrir o proceso de minorización, polo que a nosa lingua non emprendeu esa tarefa –imprescindible para a súa normalización social- ata o s. XIX, cos autores do Rexurdimento.

Neste proceso de normativización podemos sinalar catro etapas:

a) **Galego popularizante** (ata fins do s. XIX). Non existe realmente unha intención normativizadora (Pondal foi o único autor consciente da súa necesidade). Na escrita utilizan o galego oral no seu rexistro popular (o que se conservara), cheo de vulgarismos, castelanismos e dialectalismos.

b) **Galego enxebriante** (ata 1936). Os autores comezan a sentir a necesidade dunha norma escrita e inclínanse por un modelo diferencialista, que marque distancias co castelán. As características máis salientables son:

- Busca dun galego supradialectal.
- Eliminación de castelanismos.
- O portugués é o seu modelo de lingua culta.

c) **Galego protoestándar** (ata fins dos 70). Medra a conciencia da necesidade dun modelo culto na escrita que apoie a normalización do galego. Caracterízase sobre todo pola simplificación ortográfica (eliminación de apóstrofos, guións, acentos graves e circunflexos).

d) **Galego estándar** (ata a actualidade). O mellor coñecemento lingüístico (grazas ás investigacións e estudos universitarios) axuda a atopar solucións apropiadas para as interferencias e desviacións que aparecían nas etapas anteriores. En 1982 a RAG e o ILG aprobaron as *Normas Ortográficas e Morfolóxicas do Idioma Galego*, levemente reformadas en 2003.

As **interferencias** son o influxo dunha lingua sobre outra, frecuente en situacións de contacto lingüístico e que afectan maioritariamente á lingua máis débil. Aparecen en todos os planos da lingua. Algúns exemplos:

- **No plano fónico**: Redución do sistema vocálico de 7 vogais a 5, eliminando a oposición entre semiabertas e semipechadas.
- **No plano morfolóxico**: cambio de xénero de determinados substantivos (*o ponte, *a sangue), seguindo a norma castelá, confusión dos pronomes TE/CHE, uso de tempos verbais compostos.
- **No plano sintáctico**: incorrecta colocación dos pronomes átonos.

- **No plano léxico** é onde máis abundan e responden a diferentes motivacións: prevalencia da palabra coincidente co castelán (comprar por mercar), restrición do significado, adoptando a palabra castelá para a realidade de maior prestixio (billa / *grifo), substitución da forma galega pola castelá (*arcilla por arxila, *tenedor por garfo...).

Chamámoslle **desviacións** a aquelas voces que non se axustan á normativa, ben porque non pertencen ao nivel culto (vulgarismos, dialectalismos), ben por non seren palabras de uso actual (arcaísmos), ben por seren inventos motivados indirectamente pola presión do castelán (hipergaleguismos).

TEMA 3. O galego, lingua en vías de normalización.

Se nunha comunidade hai dúas linguas en contacto, estas reproducen a xerarquía social existente dentro dela: unha das linguas -a dominante- vai ocupando progresivamente os ámbitos da outra -a dominada- e provocando a súa substitución. A esta lingua dominada ou recesiva (que vai perdendo usos) chámase tamén **lingua minorizada** e é empregada unicamente nos ámbitos socioculturais máis baixos e ignorada ou desprezada nos máis elevados, dos que foi desprazada pola **lingua dominante**.

O concepto de **lingua minorizada** é sociolingüístico e nada ten que ver co de **lingua minoritaria** que é só cuantitativo (cantos a usan?). Pode suceder que unha lingua minorizada sexa a maioritariamente falada na comunidade lingüística (o caso do galego), ou pode que non.

A complexidade da composición social da poboación en moitas áreas, así como os continuos movementos desta, fan imposible un acordo sobre o número de linguas que se falan no mundo así como sobre o número de falantes de cada unha. **No caso europeo**, case todos os países actuais son plurilingües (mesmo en Portugal é oficial o mirandés) e a coexistencia das diversas linguas dentro das comunidades pertencentes a eses Estados prodúcese no plano da diglosia (excepto en Suíza e Bélxica, pero só na teoría). Hai polo tanto gran cantidade de linguas minorizadas, pertencentes a comunidades que en moitos casos están divididas por fronteiras políticas, xa que non sempre os límites dunha comunidade lingüística ou dunha nacionalidade histórica coinciden cos dun Estado moderno.

O status e o nivel de uso das diversas linguas minorizadas, case todas minoritarias tamén, son moi distintos: O **gaélico**, lingua oficial de Irlanda, sobrevive como lingua case "ritual". O **bretón**, o **occitano**, ou o **corso** sofren historicamente os embates centralistas do Estado francés que, en certos momentos, chega mesmo a prohibir a súa fala. Consideración parecida merece o **romanche** na Suíza, e o **sardo** – lingua da illa de Sardeña - ou o friulano en Italia.

É en España onde as linguas minorizadas (**galego, catalán e éuscaro**) gozan de maior status e son usadas en ámbitos impensables para as anteriores. O actual marco legal (Constitución do 78, Estatuto de Autonomía, Lei de Normalización Lingüística e Plan Xeral de Normalización Lingüística) senta as bases que poden conducir á recuperación e á normalización da lingua mais cómpre a intervención dos diferentes sectores sociais:

a) **Acción institucional do poder político.**

Levada a cabo polas Administracións públicas de Galicia (Xunta, Concellos e Deputacións), elementos indispensables no proceso de normalización, por coherencia e por imperativo legal.

b) **Acción colectiva non institucional.**

Exercida por asociacións e colectivos (Nova Escola Galega, Asociación de Funcionarios da Administración pública, Pro Lingua, Queremos Galego ...) xoga un papel importante na recuperación lingüística fronte ás eivas e esquecementos dos integrantes do grupo anterior.

c) **Acción individual.**

Supón un esforzo persoal e consciente para romper hábitos e condutas de desleixamento cara á situación social do idioma. Esta acción resulta claramente insuficiente sen o apoio dos grupos anteriores.

Para conseguir o éxito destas accións, é necesario un **proceso de dinamización** co obxecto de favorecer comportamentos positivos cara ao idioma, implicando activamente a colectivos e individuos a través de medidas que promovan o uso da lingua e conciencien e sensibilicen os axentes sociais, producindo un cambio de actitude na sociedade.

O proceso está agora nun momento decisivo. Nunca, desde a Idade Media, o galego dispuxo de tantas armas: oficialidade, mellora na consideración social, presenza no ensino e na cultura. Pero, por outro lado, nunca o perigo de substitución foi tan claro: ausencia importante de transmisión xeracional, presenza mínima nos medios de comunicación de masas...

A cultura agraria e mariñeira, que foi a que mantivo a lingua, está a desaparecer, aínda que está a medrar unha nova adhesión noutros ámbitos. Pero esta corrente regaleguizadora non compensa a perda progresiva de falantes. Se esta dinámica continúa, a medio prazo, o galego pode converterse nunha lingua "ritual". Só a **lealdade lingüística**, froito dun compromiso individual, pero tamén económico e social, poderá evitar que siga o proceso. Ademais a aposta pola lingua dos grandes poderes políticos e empresariais será un factor decisivo.

TEMA 4. O galego no primeiro terzo do século XX: características lingüísticas fundamentais. Contexto histórico e situación sociolingüística.

Durante o século XX avanza o proceso de recuperación cultural iniciado no XIX co Rexurdimento e o galego comeza a usarse en ámbitos dos que desaparecera ou nunca estivera presente (narrativa, ensaio, discurso político, correspondencia privada...) ata chegar ao recoñecemento oficial na democracia, pero asemade descende preocupantemente o seu uso como medio de comunicación social.

Se nos centramos no primeiro terzo do s. XX, hai que destacar a creación das **Irmandades da Fala** no ano 1916, ligadas ao nacemento do nacionalismo, e que teñen como finalidade a utilización exclusiva do galego en todo tipo de actos e escritos así como impulsar a narrativa (sobre todo breve) e o teatro. A **Xeración Nós** estende o uso do galego a todos os xéneros literarios e será a responsable da revista *Nós*, escrita integramente en galego. No 1923 constitúese o **Seminario de Estudos Galegos**, formado por universitarios que investigan Galicia desde diferentes campos: histórico, social, político... A última institución importante da época é o **Partido Galeguista**, no que militarán durante a II República personalidades como **Castelao** ou **Bóveda**, quen redactará un Estatuto de Galicia, no que se inclúe –entre outras cousas– o ensino do galego e en galego; aprobado en xuño de 1936, non poderá entrar en vigor ao iniciarse a Guerra Civil poucos días despois pero propiciará a consideración de Galicia como nacionalidade histórica ao instaurarse a democracia. Outras iniciativas dignas de ser citadas son as editoriais *Lar*, *Nós* ou a publicación de diferentes estudos lingüísticos.

Fronte a esta emerxente situación cultural, o seu uso como vehículo de comunicación segue o camiño oposto: aínda que continúa a ser moi maioritaria en Galicia (lingua única de aproximadamente o 90% da poboación, as clases baixas galegas), acelérase o proceso de substitución polo castelán, que avanza como lingua de relación habitual, mentres o número de falantes monolingües en galego vai descendendo. Como causas deste proceso podemos citar o aumento da urbanización, a aparición da radio e o maior índice de alfabetización, realizada exclusivamente en castelán.

Finalmente, no que se refire á lingua utilizada na escrita, non existe aínda un modelo único, continúan os intentos de crear unha norma (lembramos que se publican algúns dicionarios e gramáticas). Hoxe coñecemos este período como **galego enxebrista ou diferencialista**, porque a intención dos escritores é marcar a diferenza co castelán, deixar patente que son dúas linguas independentes, para o cal elixen o portugués como modelo e esfórzanse por limpar a lingua de castelanismos, utilizando arcaísmos, lusismos, hipergaleguismos ou pseudoevolucións.

TEMA 5. O galego de 1936 a 1978: características lingüísticas fundamentais. Contexto histórico e situación sociolingüística.

Cando comeza a guerra Galicia queda axiña baixo o dominio dos sublevados e iníciase unha forte represión xeneralizada. Algúns dos máis destacados galeguistas pagarano coa vida (Alexandre Bóveda, Ánxel Casal), outros con expedientes (Otero Pedrayo) ou cárcere (Carballo Calero), e os máis afortunados co exilio (Castelao).

Todo o esplendor anterior queda reducido ao silencio, e durante os primeiros anos da ditadura son os intelectuais do exilio americano os que manteñen viva a cultura galega coa creación de editoriais, revistas, programas de radio... A capital da cultura galega é agora Bos Aires con figuras como Castelao, Rafael Dieste, Luís Seoane, Blanco Amor... Aquí o galego convértese nunha lingua inferior que só se utiliza coa familia ou cos amigos, pois o seu uso público pode supor a perda do traballo ou mesmo da liberdade, aínda que non estea legalmente prohibida.

A recuperación cultural iníciase lentamente ben avanzada a década dos 40: publicación de *Cómaros Verdes* no 1947, colección de poesía *Benito Soto* en 1949; pero será en 1950 cando un grupo de intelectuais (Ramón Piñeiro, Fernández del Riego, Otero Pedrayo) funda a editorial Galaxia, que terá unha importancia capital para a recuperación da nosa cultura. Nela publicarán os seus libros Fole, Cunqueiro e escritores mozos como Méndez Ferrín e Carlos Casares.

Na década dos 60 xorden os partidos nacionalistas, clandestinos e minoritarios, créanse asociacións culturais que loitan polo noso idioma e cultura e comeza a haber un certo recoñecemento, ou polo menos tolerancia, desde a esfera oficial:

- 1963: celebración do Día das Letras Galegas.
- 1965: Creación da cátedra de Lingua e Literatura Galega na Universidade de Santiago.
- Aparición doutras editoriais e revistas monolingües.
- 1974: TVE comeza a emitir en galego a media hora do programa *Panorama de Galicia*.

Pese a este proceso de recuperación de usos, o fenómeno de **desgaleguización social**

avanza durante a etapa da ditadura franquista a un ritmo moito máis acelerado:

- A partir dos anos 60 aumenta o éxodo do campo á cidade, o que conleva un aumento de castelanización por imitación das clases altas ou medias.
- O ensino, cada vez máis universal, desenvólvese exclusivamente en castelán.
- A Igrexa, na súa maioría, utiliza o castelán e esa será a lingua da liturxia cando o Concilio Vaticano II (1963) abandone o latín.
- Os medios de comunicación de masas empregan o castelán (sobre todo a radio e a televisión).

Mais, malia todos os atrancos, o galego segue sendo, no ano 1975, a lingua maioritaria de Galicia (75-80%).

No camiño de busca dunha norma escrita culta, dámoslle a este período o nome de **protoestándar**. Neste aumenta a conciencia da súa necesidade. Podemos caracterizalo polo desexo de simplificación ortográfica (eliminación de guións e apóstrofes) e de depuración léxica (rexeitamento de castelanismos, incorporación de neoloxismos e cultismos...).

TEMA 6. O galego a finais do século XX e comezos do XXI: características lingüísticas fundamentais. Contexto histórico e situación sociolingüística.

No ano 1975 morre Franco e tres anos máis tarde as Cortes democráticas aproban a **Constitución** actualmente en vigor. Establécese nela a cooficialidade de galego e castelán en Galicia. O recoñecemento oficial prodúcese no ano 1981, no **Estatuto de Autonomía**, que establece que “a **lingua propia** de Galicia é o galego” e que “ninguén poderá ser discriminado por causa da lingua”. No ano 1983 entrou en vigor a **Lei de Normalización Lingüística**, que regula o seu uso nas diversas administracións e servizos.

O galego convértese na lingua oficial da administración autonómica: da Xunta de Galicia, de todas as súas Delegacións e do Parlamento. Con lixeiras excepcións, a lexislación cúmprese. En setembro de 2004 o Parlamento galego aprobou por unanimidade o **Plan Xeral de Normalización da Lingua Galega**: 445 medidas destinadas a potenciar o galego. O seu ensino é obrigatorio nos niveis de ensino Primario e Secundario, onde se establece tamén que polo menos dúas materias máis deberán ser impartidas nesta lingua. No curso 2007-2008 entra en vigor o decreto que establece que en Primaria e ESO polo menos o 50% das materias sexan en galego. Xorden voces protestando porque en Galicia xa non se pode estudar en castelán, discriminado fronte ao galego. Mais tamén se protesta porque o galego segue a ser a lingua discriminada e o decreto non se aplica en moitos centros. Na primavera de 2010 apróbbase un novo decreto que reduce a presenza do galego ata un máximo do 30% e pretende introducir como lingua vehicular do ensino o inglés.

Noutras administración e institucións o galego está case ausente: no ámbito da administración do Estado e da xudicial; a Igrexa Católica permite o seu emprego nas misas, pero a súa xerarquía, case toda foránea, prescinde practicamente do seu uso. Cualitativamente está hoxe presente en ámbitos anteriormente impensables: é moi utilizado nas actividades políticas, institucionais, universitarias e culturais. Mesmo parece que o seu uso comercial comeza a ser economicamente rendible e prestixia certos produtos. Cada vez un maior número de profesionais liberais o utiliza normalmente.

Neste século XXI temos que ter en conta o seu uso na internet pois a lingua que quede fóra dela non ten futuro. Hai moitas webs, foros, chats, blogs nos que é frecuente o galego. Temos o OpenOffice e outros programas en galego, ademais dos correctores ortográficos adecuados. Dispoñemos xa de tradutores gratuítos en liña para case todos os idiomas. As compañías de telefonía móbil xa ofertan terminais en galego. Facebook xa está en galego.

Tocante ao plano cuantitativo, a realidade é, porén, cada vez máis negativa: a perda do número de falantes segue acelerándose. Se ben se recoñece que o seu uso é, en xeral, maioritario, todas as enquisas indican que este uso decrece segundo é menor a idade dos entrevistados. Ata hai pouco tempo era a lingua exclusiva no ámbito rural, pero xa non o é. Nas pequenas e grandes vilas, así como nas cidades, cada vez é máis minoritaria.

Na busca dunha norma escrita, entramos na fase do **galego estándar**; ao haber un estudo sistemático da lingua pódese fixar con maior coñecemento unha norma culta, da que se van eliminando dialectalismos, arcaísmos e hiperenxebrismos, seguindo o camiño xa emprendido na etapa anterior, ao tempo que se adapta á nova situación social (máis ámbitos de uso) e académica (vehículo para outras materias).